

Svi podaci koje smo skupili i obradili u ovom prilogu ne čine cjelokupnu radnju, nego samo historijsku građu za dokončanje opisa veterinarskih kadrova u Dalmaciji i Boci. Prezimenena mareskalka u Dubrovniku namjerice nismo objavili jer se mogu maći kod Z. Šundrice.

## LITERATURA I IZVORI

<sup>1</sup> Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb 1967, 1. svezak, str. 434-435 i 3. str. 8-10. — <sup>2</sup> Monatschrift der Vereine der Thierärzte in Oesterreich. Wien, godišta I do XV (1878 — 31/7-1892). — <sup>3</sup> Thierärztliches Centralblatt, Wien, godišta XV do XLI (od 1/8-1892 do 1918). — <sup>4</sup> Eichbaum F., Grundriss der Geschichte der Tierheilkunde, Berlin, 1885. — <sup>5</sup> Froehner R., Kulturgeschichte der Tierheilkunde, Konstanz, Band 1, 2, 1952, 1954. — <sup>6</sup> Postolka A., Geschichte der Tierheilkunde von ihren Anfängen bis in die Jetztzeit, Wien, 1887. — <sup>7</sup> Grmek M. D., Srednjevekovne razprave Jakobela Vittoria Trogirana o liječenju lovnih ptica i konja, Zagreb, 1969. — <sup>8</sup> Katić R., Istorija veterinarstva Srbije (Period od XII do druge polovine XIX veka), Beograd, 1957. — <sup>9</sup> Stefančić A., Veterinarski studij Slovencev na Dunaju. Separat iz zbornika Biotehničke fakultete — veterinarstvo zvezek 6. novembar 1969. št. 2. — <sup>10</sup> Zavrnik V., Kuršmidi, I. Veterinarski glasnik, 1975, 29, 5, 387-396. — <sup>11</sup> Zavrnik V., Kuršmidi, II. Veterinarski glasnik, 1978, 32, 4, 357-362. — <sup>12</sup> Šundrica Z., Prilog proučavanju veterinarske službe u starom Dubrovniku, Beograd, 1970. — <sup>14</sup> Dolenc-Zavrnik, Biografski podaci o veterinarima Slovenije, Arhiv Zavrnik. — <sup>15</sup> Podaci R. Orbana. — <sup>16</sup> Arhiv Visoke veterinarske škole u Beču.

## Velimir ZAVRNIK

DIE TIERÄRZTE DALMATIENS UND DER BOKA KOTORSKA  
BIS ZUM JAHRE 1918.

In diesen Beitrage werden die Tierärzte von der Uhrzeit bis zum Jahre 1918 präsentiert. Die vergangene Zeit ist in vier Zeiträume eingeteilt.

Der erste Zeitraum ist der der Uhrbewohner und der Antike.

Der zweite Zeitraum ist die Zeit der Mareskalken (Kurschmiede) von 15. bis 18. Jahrhundert.

In drittem Zeitraum, während der österreichischen Besetzung, vom Jahre 1814 bis in die achtsiger Jahre des 19. Jahrhundert, leiteten das Veterinärwesen die Ärzte und Kirurgen. Ihre Nahmen sind bis heute noch nischt veröffentlicht, obwohl sie in den Arhiven sie vorhanden sind.

Im viertem Zeitraum bis zum Jahre 1918 leiteten das veterinärwesen vom österreichischen stäte angestellte Tierärzte. Bei der Stathalterei in Zadar war ein Veterinärdepartement mit dem Landesveterinär an der Spitze. Ihm waren drei bis vier Mitarbeiter Veterinäre zugeteilt. Bei den Bezirkshauptmannschaften der 11 politischen Bezirke waren K. K. Bezirk-veterinäre angestellt. Sie mussten österreichische Staatsbürger sein, österreichische Diplomaten sein, die deutsche, italienische un oder serbo-kroatische Sprache beherrschen. Es genügte das Kenntnis auch einer anderen slawischen Sprache. Deswegen stammten diese Tierärzte aus Istrien, Slowenien, Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien, Siebenbürgen, Kroatien und später aus Dalmatien.

Am ende des Beitrages sind die Verzeichnisse der Nahmen Deinstellen der Veterinäre des letzten Zeitraumes beigelegt.

(Rad je Uredništvo primilo 10. X 1980. god.)

## Marko KADIĆ

O DRŽANJU I HRANIDBI SVINJA I GOVEDA ZA DOBA  
VOJNE KRAJINE U SLAVONIJI

## I

Na području južnog dijela Slavonije i Srijema u širini od 20 do 30 km uz Savu bila je u prošlosti vojnička uprava Vojne krajine (1700-1881) u koju su spadale ove pukovnije: 7. brodska, 8. gradiška, 9. petrovaradinska i šajkaški bataljon. To odgovara današnjem području Slavonskoga Broda, Nove Gradiške, Županje i Vinkovaca u SR Hrvatskoj te Šida, Sremske Mitrovice, Rume, Petrovaradina, Zemuna i Titela u AP Vojvodini u SR Srbiji. Ova se radnja uglavnom odnosi na područje spomenutih općina SR Hrvatske.

Današnjoj je generaciji prilično teško shvatiti način držanja i hranidbe stoke u prošlosti, kada često nije bilo dovoljno ni sijena ni slame, a kamo li zrna, da se zimi prehrani i održi na životu brojna i raznovrsna stoka. Držanje, uzgoj i hranidba bili su vrlo jednostavni tj. ekstenzivni. Budući da je broj stoke bio vrlo velik, a najviše je bilo svinja i goveda, ostalo je na životu samo ono što je moglo izdržati oskudicu hrane i sve nepogode smještaja zimi. Stoka je uglavnom boravila napolju pod vedrim nebom i ljeti i zimi, a živjela je od paše, a za ciče zime i dubokoga snijega od lošije kabaste hrane. To je bilo više samoodržavanje nego ovisnost o ljudskoj brizi koja je bila malena i slaba. Zdravlje stoke bilo je prilično povoljno, jer što je ostalo na životu bilo je čvrsto i izdržljivo.

U svojem izvještaju o Vojnoj krajini von Taube (1777) opisuje: „Stoka i svinje kao i konji i magarci, ovce itd. ni leti ni zimi ni danju ni noću ne gone se u staje, jer ih nema i jer lenost i siromaštvo naroda ne dopušta, da se staje grade. Time se ne gubi samo đubrivo nego se osetno sprečava razvijanje pitomih životinja zbog zimske hladnoće i vlage, a da se ne govori o tome, kako su one na taj način prepuštene na milost i nemilost vucima i medvedima.”<sup>1</sup>

Prema tome je utjecaj stočara na održavanje stoke bio više sporedan. Poboljšavanje je držanja i hranidbe stoke teklo sporo i postepeno tek poslije 1800. godine, kada se počeo poboljšavati i napredak poljoprivrede. U to je vrijeme Vojna krajina, ta graničarska vlast, odredila, da se imaju ograditi sve pašnjačke površine za držanje stoke, da ona ne bi svuda hodala i pravila štete.

\* Rad je saopšten na XXX naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije 2. X 1981. god. u Novom Mestu.

## II

Da se shvati zašto je u prošlosti bilo tako, potrebno je u najkraćim crtama osvrnuti se na geografske i gospodarske prilike u to vrijeme. Slavonska Posavina i njezina bliža okolica bila je manje više stalno izvrgnuta poplavama Save i njezinih pritoka. Nasip je bio nizak a dalje od Gunje (30 km istočno od Županje) nije ga ni bilo (kao što ga nije bilo ni s bosanske strane. Što Sava nije direktno plavila, to je učinila voda iz pritoka uz onu zaobilaznu vodu što se vraćala natrag od mjesta, gdje nije bilo savskoga nasipa. Ta je voda (zvana uspor) plavila velike površine ne samo šuma nego djelomice i obradive površine, a naročito livade i pašnjake te je napunila vodom sve bare i močvare, vrbike i trstike čega je onda bilo i suviše, a danas je veliki dio toga zemljišta isušen kanalizacijom i podizanjem savskog nasipa i njegovim produženjem dalje od Gunje.

Takve su prilike uvjetovale ne samo način života ljudi na tome području nego i stoke koja je po svojoj brojnosti davala materijalnu osnovu za život naroda, jer je ratarstvo bilo oskudno i moguće samo na neplavljenim površinama, a njih je bilo razmjerno malo. Obrada je tla bila ne samo primitivna nego i nesigurna, dok je stočarstvo bilo sigurnije i lakše, jer u njega nije trebalo ulagati toliko truda kao u obradu zemlje drvenim plugom koga je vuklo nekada po 8 volova pa kasnije 6 i napokon 4. Motikom su nakapale brazde žene, jer se smatralo to ženskim poslom. Zubača (drljača) se pojavila tek u drugoj polovini devetnaestoga stoljeća i to najprije drvena, a kasnije i gvozdена<sup>2</sup>. Na neplavljenim površinama sijala se uglavnom pšenica i kukuruz. U poplavnim područjima sijao se samo kukuruz i bob te zob, kad je godina to dopustila! Od krmnih biljaka najprije se počela sijati grahorica oko godine 1850., a djeteljina, lucerna i stočna repa počele su se sijati 30 i 40 godina nakon grahorice.

Stoka je iskorišćavala sve površine koje nisu bile za obradu, a uz to još i prostrane stare hrastove šume. One su pružale obilnu pašu i žir kao glavnu hranu svinja za koje je bilo i dosta rova i različite hrane po barama i močvarama (gliste, ribe, školjke, žabe, puževi itd). Kad je svega ponestalo, onda je bio dobar i brst niskoga drveća. Stoka je iskorišćavala i strnjake i površine pod ugarom kao i kukuruzišta, jer se nekada kukuruzovina nije sjekla nego su je goveda jela i odgrizala često do korijena! Ako je ostalo nešto debljih dijelova stabljike, to se moralo prije oranja motikama sasjeci, da se uzmogne zaorati. Takve su eto prilike uvjetovale jednostavan način držanja i hranidbe stoke u prošlosti na spomenutom području. Vidljiva je velika razlika u načinu držanja i hranidbe stoke u prošlosti i danas, kad se ona hrani iz ruke tj. iz valova i jasala i ponajviše u dobrim stajama. Uz uobičajenu hranu sijenom daje se i različita silaža te koncentрати, superi, dodatne smjese premiksa, minerala, vitamina itd., a sve to da se postigne brži rast i tov te što veća produktivnost kao i spolna sposobnost itd. Danas nema vremena čekati na prirodni tok uzrasta i razvitka nego se sve ubrzava i pospješuje kao što i današnji život ljudi teče brzim tempom često i na uštrb zdravlja i fizičke snage. A to se opaža i na životinjama te se javljaju neke ranije malo ili nikako poznate fiziološke smetnje i poremetnje zdravlja kako u općoj otpornosti tako napose pojedinih organa a najviše probanih organa. Sve to

danas iziskuje veću ljudsku brigu i nastojanje, da se sačuva zdravlje stoke bez kojega nema napretka ni uspjeha pri uzgoju. Stoga se posvećuje sve veća briga o primjeni zoohigijene ne samo pri smještaju nego osobito pri hranidbi, rasplodu i iskorišćavanju.

Poslije toliko uvoda opisat ćemo поближе način držanja i hranidbe svinja i goveda na spomenutom području u prošlosti.

## III

## O držanju i hranidbi svinja

U uvodu su spomenuti uvjeti držanja i hranidbe stoke općenito pa se to odnosi i na svinje. Glavna im je hrana bila paša i rov kao i žirenje po prostranim šumama kojih je nekada bilo mnogo više nego danas i koje su često i dobro rodile žirom. Ako žira nije bilo dosta u okolišnjim šumama, tada se sa svinjama išlo tamo gdje je žira ili bukvice rodilo. Dodaci zrnate hrane bili su rijetki i oskudni, a često bi i posve izostajali te su se nadomještali pljevom, šljivovim komom, bundevama te napojem s malo žitnih mekinja od sijanja brašna s proste meljave na vodicama ili u suvarama, jer tada mlinova još nije bilo. Paša i rov po šumama i barovitom području nije bila baš jednolična hrana, jer su svinje osim žira i zelene hrane nalazile i bjelančevinaste hrane te mineralne i vitaminske i to sve u svježem stanju. To su bile gliste, puževi, školjke, žabe, ribe te crvi i kukci, zatim miševi, jaja ptica što se na zemlji legu te njihova mladunčad pa i mladunčad zečeva i ostale niske divljači, a svega je toga bilo tada u izobilju. Ostaci uginulih životinja, a napose goveda koja su ugibala u šumama, bili su također svinjska hrana. Ali u slučaju uginuća goveda od bedrenice došlo je do većega broja ugibanja svinja od tzv. gr'oznice. Ugibale su naglo starije svinje, jer mlađe nisu od starijih ni mogle doći do lješine! Stare su svinje grizle i kosti pa je nastala direktna infekcija kroz ozljede grlišta komadićima kosti i svinje su naglo ugibale s jakim otokom grlišta pa su zbog toga ljudi i nazvali tu bolest gr'onica, a to je bedrenica. Takva raznolikost u sastavu hrane uvjetovala je dobro zdravlje i pokraj slabe kondicije i sporoga rasta i razvitka. Osim spomenute hrane bilo je u šumama i različitoga divljega voća: jabuka, krušaka, trešanja i dr. pa su svinje jele i njihove plodove u oskudici bolje hrane.

Von Taube u svojem izvještaju spominje: „da u slavonskim šumama vrvi od pitomih, a ne od divljih životinja. Jelena uopšte nema, a divlje svinje su vrlo retke ma kako da se inače rado zadržavaju u barama i močvarama... U Slavoniji nanose medvedi volovima i pčelama veliku štetu, a mnogobrojni vukovi smetnja su ovčarstvu; gomile lisica, kuna itd. zadaju zemljoradniku veliku brigu. Pa ipak lisiče i vučje kože donose zemlji mnogo novaca.<sup>3</sup>

Nadalje von Taube spominje i ovo: „Kad šuma dobro ponese, onda se svinje većinom goje hrastovim i bukovim žirom. I u šumi tad sve vrvi od svinja. Za vreme žirenja ni jedno pseto ne sme u šumu, jer ga svinje raskidaju. Opasno je čak i putovati kroz šumu s kerom u kolima. Mnoge se svinje hrane i pšenicom, naročito kad je žetva dobra, a žir

loš. Zimi moraju same da traže hranu koja se sastoji od korenja drveta i biljaka po šumama i livadama. I zimi i ljeti jako traže korenje paprati. Često zabasaju u velikim šumama i močvarama i nikad se više ne vrate u čopor. Pri trećem prašenju postaju od njih prave divlje svinje kao što su pokazali ogledi u zoološkim baštama.”<sup>4</sup>

Kad je u ljetno doba paša u šumama slaba pa je zbog suše i nestane, a rov tada postane nemoguć, onda svinje počnu brstiti i lišće niskoga grmlja i drveća. U takvim su prilikama svinjari bježali iz šume na pašu pokraj Save ili u blizini bara, gdje je ostalo još vode, a tjerali su ih i na strnjake poslije žetve i odvažanja kršća žitarica s njiva. Tad su se svinje obično i popravile u kondiciji, jer je na strnjacima bilo dosta zrnja, a često i dosta trave i paše. Na strnjacima su se krmače i bukarile i to obično one koje su preko cijele godine ostajale jalove. U Savi i barama imale su svinje vode ne samo za piće nego i za kupanje, a to one rado čine.”<sup>5</sup>

Svinje su se držale većinom na stanovima (salašima) koji su bili u blizini šuma ili velikih pašnjačkih površina, a bilo je i privremenih svinjaca u otvorenim šumama za boravak preko ljeta pa i kasnije za vrijeme žirovine i preko zime. Međutim, pod konac vojnokrajiške uprave bilo je to zabranjeno. „Za vrijeme Vojne krajine bilo je zabranjeno praviti svinjce u šumi. Ako ih je pri pregledu šume oficir našao, morali su se porušiti za 24 sata! Za pašarinu u šumi plaćala se posebna taksa nekada kompaniji, a poslije u korist Imovne općine. Pastir je morao imati kod sebe potvrdu o uplaćenju pašarini, a u protivnom je bio kažnjen.”<sup>6</sup>

Privremeni svinjci u šumama bili su vrlo jednostavni, opleteni pleterom, a pokriveni travom, trskom i šašom. Po danu su se svinje istjerivale na pašu i same tražile hranu, a pred večer su se same vraćale na noćenje. Na to ih je naučio svinjar posebnim zovom (vabom) dajući im pri dolasku po koji klip kukuruza, da znaju za ležaj i noćište. Na pašu su išle gotovo preko cijele godine, a kad je zapao duboki snijeg i bila jaka smrzavica i zima pa nisu mogle rovati, tad su se oskudno prihranjivale u svinjcima ili u okolu čekajući povoljnije vrijeme. Dobivale su ponajviše šljivov kom, jer je šljivika bilo nekada vrlo mnogo i pekla se rakija, pa su kom spremali u duboke jame i u njega bacali nalupane bundeve. Davana je i zobna i žitna pljeva zatim trina od sijena i grahorice kao i otava. Sve je to nakvašeno vrelom vodom i posuto mekinjama ili kukuruznim brašnom. Pojedini su gospodari za vrijeme dobroga uroda žira skupljali ga i spremali ga u jame ili u kace koje su stalno nalijevali vodom i davali ga svinjama za vrijeme oskudice druge hrane. To su dobivale sve svinje osim nerastova koji su dobivali svaki dan po malo ječma ili kukuruza. „Glavnoga je nerasta svinjar hranio i iz svoje torbe dajući mu po nešto od svoje hrane, da bude što jači i da ga nauči na vab(zov), jer za njim su se obično kretale i ostale svinje. Ali za skupljanje rastrkanih svinja po jedna ili više starih krmača nosile su klepčicu na remenu oko vrata ili pak na posebnom tzv. jarmiću tj. na rašljama čiji su kraci obuhvaćali iza plečeta prsa te ispod trbuha zajedno spojeni i učvršćeni, a na vrhu iznad grebena bila je pričvršćena klepčica. Njezin se zvuk mogao čuti i onda, kad je krmača plivala ili kad je rovala

po dubokom blatu. Na zvuk klepčice svinje su se skupljale i zajednički kretale, ali su i po tragu nalazile pravac kretanja.”<sup>7</sup>

Krmače dojnice koje su se prasile jedamput u godini i to obično u rano proljeće ostale su s prascima u kočanjama po tri do četiri dana stalno, a poslije toga su s prascima bile samo preko noći. Prasci su se počeli prihranjivati tek u trećem tjednu i to zrnom kukuruza koga su u početku kuhali, ali davali su i zrna ječma ili zobi. Doinice su dobivale obično po jedan klip kukuruza po prasetu. Prasci od dva mjeseca išli su zajedno krmačama privikavajući se tako već za rana na hodanje i mrčkanje po zemlji i traženje hrane. Ali su ih u to vrijeme još i posebno hranili zrnom ječma ili kukuruza, jer je u krmača bivalo sve manje mlijeka. Ako je u čoporu bilo dosta krmača s prascima, tad ih je čuvao i hranio poseban svinjar.

Nakon dva do dva i pol mjeseca prasci su se odbijali, ali su nekada sisali i dalje, dok ih krmača nije sama odbila i kad je presušila. Poslije odbijanja pa do šest mjeseci prasci su obično dobivali po klip kukuruza, a poslije toga vremena nije se više davalo ništa nego su se hranili pašom i rovom kao i ostale svinje.

Pri opisu hranidbe svinja u prošlosti valja spomenuti i povremeno žirenje ili „žirovnicu” svinja radi djelimičnog tova ili hranidbe svinja u određeno vrijeme, kada nije bilo žira ni dosta paše u obližnjim šumama. Tada se sa svinjama odlazilo u udaljenije šume, gdje je žir ili bukavica urodila (Papuk, Dilj i dr). Išle su samo starije svinje i odrasla nazimad. Iz županijske i vinkovačke okolice išlo se u brodska brda i požeške gore pa i do Jankovca, a s područja Nove Gradiške do Novske, Kutine i Pakraca. U žirovnici su svinje obično do kasne jeseni, a radi tova i dulje te su nekada tamo i zimovale. U žirovnici su svinje češće dobivale soli (kamene).

Kad se svinje povrate iz žirovnice, tada su se one za klanje još dotovile i to najprije napojem kroz više dana, a tada još i kukuruzom, da slanina omekša (jer je od žira tvrda) i da mast ne kipi, kad se bude slanina topila. Ako nije bilo kukuruza, svinje bi se dotovile krumpirom, bundevama, ječmom i mekinjama.

Zrno ječma ili kukuruza davalo se svinjama na taracanom prostoru ciglom ispred kočanja ili u okolu. Prascima se kukuruz davao po malo, da ga stalno traže i dobro sažvaću. Ako se zrno dađe najedanput, tada prasci „laste” tj. ne sažvaću ga posve nego ga ispljuvaju. A to čine i kad se zasite. Starijim svinjama se kukuruz davao obično u klip na ledini pašnjaka pa su same grizle i krunjile. Starije su se otimale za klipove, a mlađe su kupile okrunjeno zrno! Druga hrana je davana u dugačkim izdubljenim hrastovim valovima, a u takvima je bila i voda za napajanje. Preko ljeta se u te valove voda stalno dosipavala, da se ne osuše i ne popucaju.

#### IV

##### O držanju i hranidbi goveda

Broj goveda na spomenutom području koncem prošloga i početkom ovoga stoljeća bio je oko dva do dva i pol puta viši nego što je danas na istom području, kako nam to pokazuju statistički podaci. Nakon

pojave svinjske kuge na tom području (1895) bila je veća sigurnost u uzgoju goveda, pa je stoga njihov broj i porastao. (1895. do 1911)<sup>8</sup>. Uvjeti držanja tolikoga broja goveda bili su dosta povoljni, jer je paše bilo ne samo po prostranim šumama nego i na velikim površinama pašnjaka, livada te niskim i neobrađenim terenima, zatim na strnjacima, kukuruzištima, ugaru itd. Kad bi nestalo paše u okolici, tada su veliki čoporaši tjeroali goveda na udaljenije pašnjake, a ponajviše na Jelas polje kod Slavenskog Broda. Tjeroalo se samo jalovnije bez steonih i oteljenih krava pa su tamo goveda ostajala doklegod je bilo paše. Većinom je to bivalo u proljeće ili u ranu jesen do zime, a tada su se goveda vraćala doma. Podolska goveda i buše, što se tada uzgajalo, lako su izdržala dulje putovanje, jer su navikla na stalno hodanje pri traženju hrane.

Goveda su držana ponajviše na stanovima, a u selima s velikim površinama pašnjaka bivših zemljišnih zajednica držala su se po guvnima u blizini sela, gdje se i vršilo pa je tamo bilo i slame i pljeve kao i sijena u plašću ili po tavanima pojata i staja za držanje goveda preko zime. Čim se u rano proljeće pokaže malo trave, goveda su istjerivana na pašu. U šumi su tada i brstila, jer je trave bilo malo. Kako su se goveda preko zime hranila „kukavno” tj. slabo i oskudno i to ponajviše slamom žitarica, pljevom i kukuruzovinom kao i ogrizinama sijena, što ostane od konja, to je pri istjerivanju na pašu bilo i tako slabih, da su se zavaljivala tj. padala u dubokom blatu i nisu se više mogla dići pa su ih morali često i usmrtniti, da bar ogule kožu! Zato su mjesec travanj zvali „derikravanj”. Iako je paša bila slaba ipak su istjerivali goveda i na takvu pašu, jer se vjerovalo i govorilo, da svakoga dana proljetne paše priteče govečetu po jedan „kamiš” krvi pa se stoga i oporavljaju od zimske iscrpljenosti. O slabom držanju i lošoj hranidbi goveda govori nam Matija A. Relković (1732—1789) u svojem djelu „Satir” doslovce ovo: „A od krava što ću govoriti, s tobom ovdje zaludu zboriti, kad ti držiš sedam osam krava, to je momče sve istina prava, al u zimi kad tribuješ lika, ne bi našao ti u kući mlika. Kako hoćeš da ti krava mlika dađe, kad ju nitko timarit ne znađe, neg joj metneš sina u šljiviku, ja ću tebi sad kazat priliku pa i ono priko srca ždere, jer po leđi snig i kiše dere. Ako hoćeš krave ti držati i još od njih ku hasnu imati, sveži ti nju na uže u štali, pa joj podaj posija i soli, muzti ćeš ju i prez teleta, ako toga i nije hadeta.”<sup>9</sup>

Goveda su svakoga dana dolazila na stan ili u guvno u okol i pod pojate, gdje bi se sklanjala od kiše i nevremena. Samo za jake zime utjerivana su u staje sa širokim vratima obično na čelu staje, a rjeđe na strani, da mogu podolci širokih rogova lakše ulaziti, ali su ipak nekoji morali nakretati glavu da uzmognu ući!

I preko ljeta se uvečer stavljala govedima slama u jaslje na sredini okola, da tvrđe balegaju pa se okol lakše čisti i ne rasipa se đubre koje je trebalo za đubrenje gladnih oranica koje su se radi toga i ostavljale pod ugarom, da se odmire i da bolje rode.

Goveda su se kretala u većim ili manjim čoporima (stadima) po pašnjačkim površinama sve do snijega. U svakom je stadu bila po jedna starija krava tzv. „predvodnica”, jer je išla uvijek prva i zvala se Prvulja. Ona je bila „klepčarka”, jer je imala na remenu oko vrata oveću klepku pa su za njom na zvuk klepke išla sva ostala goveda, a i skupljala se u

pravcu zvuka klepke, kad bi se u šumi ili šikari raštrkala. A i pastir je po zvuku klepke mogao naći svoje stado i po noći ili u magli ili nevremenu. Manje klepčice ili zvonca nosila su obično junad, volovi rjeđe, a bik nikada! Na oračim volovima bila su zvana na prednjacima, da ostali u plugu za njima bolje idu.

Ako je zima bila blaga, goveda su išla napolje i preko zime grizući po njivama sve što je još ostalo. Odgrizala su i granje jasena, klena i vrbe. Za oskudice hrane govedari su takvo granje sasijecali i davali govedima. Kad se nije moglo napolje zbog dubokog snijega, onda su u stajama i u jaslama u okolu ispred staje ili pojate dobivala žitnu slamu. Preko dana slama u jaslama, po leđima snijeg, a noge u snijegu i blatu! Uvečer su u stajama opet dobivala žitnu slamu, a ujutro žitne ili zobne pljeve za promjenu! U pljevi je bilo i malo zrna što je zaostalo iza vršidbe konjima. Davalo se i lošijega sijena, a bolje je davano konjima, dok su goveda dobivala njihove ogrizine! Poslije napajanja davan je kukuružnjak razbacan po okolu ili na određenom dijelu pašnjaka izvan okola. Zrno ili sječka nisu davani. Jedino su se bolje hranili rasplodni bikovi pa su stoga bivali i na boljoj paši s volovima, a dobivali su i zrna zobi ili kukuruza uz sijeno zimi, da ih krave ne „projačaju” i da znaju „mumljati”. Uz bika se posebno i bolje hranilo i po koje june za klanje preko zime za „mrsojede” (od Božića do poklada). Od kože takvoga juneta koja se doma učinjala pravili su opanke nove i krpali poderane! Uz starijega bika obično se hranio i mladi bik ostavljen za „pripašu” tj. za rasplod.

Volova je u prošlosti bilo mnogo, a naročito na području Nove Gradiške i Novske, jer su oni bili glavna orača snaga — pravi traktori svojega vremena, a upotrebljavali su se i za vuču tereta (cigla, zemlja, građa itd.) U nekim je selima bilo više volova nego konja! Zato su se volovi i bolje hranili čim su počeli poslovi. Dobivali su malo zrna i sijena, a volar ih je tjeroao i na bolju pašu pa često i u štetu u šumsku zabranu! Krave se nisu posebno hranile ni prije ni poslije telenja, nego kao i sva ostala goveda s onim što je bilo osim paše.

Telići su išli zajedno s kravama i ostalim govedima na pašu cijelo ljeto do pred zidu, kad se sva telad zajedno odbijala i držala posebno od krava u posebnoj staji tzv. teočaku ili teličnjaku. Dobivala su sijeno ili otavu. Zrna obično nije davano. S njima se katkad hranilo i po koje starije goveče radi klanja za meso i kožu. — Ljeti za oskudne paše telad se držala u ograđenom prostoru na posebnom pašnjaku, a naročito onda, kad su počeli musti krave koje se nekada nisu muzle nego su telad s njima stalno išla i sisala doklegod je bilo mlijeka. Stoga su i poslije odbijanja tražili materinu sisu i napastvovali često i drugu kravu. Zato su im stavljali oko gubice široki remen s čavlima ili daščicu s čavlima na čeonj strani tako, da je tele moglo pasti, ali kad bi počelo sisati, čavli su boli kravu i ona je bježala i branila se nogom ili rogom od teleta.

U proljeće se muška telad onesposobila za rasplod tzv. „uvrtanjem” ili „ukretanjem”, a to je posebni način beskrvnoga ali bolnoga načina štrojenja (kastracije). Bolje i uzraslije muško tele ostavilo bi se neuvrnutu te se bolje hranilo uz staroga bika ili s volovima, da se uzgoji za bika. Nekada su se uvrtali samo oni telići od kojih su uzgajani volovi pa je tada u stadu bilo često i do jedne četvrtine bikova različite dobi.

## LITERATURA I IZVORI

<sup>1</sup> Taube F. V., *Opis Slavonije i Srema* (opis puta 1776. i 1777. po turskoj granici, po Slavoniji i Sremu u susjednim zemljama). Zbornik Mat. Srpske za književnost i jezik, N. Sad, 1954, II, 167 (§ 27). — <sup>2</sup> Romić S., *Anketni podaci starih seljaka iz Rešetara*. — <sup>3</sup> Taube F. V., *Ibid.*, 163 (§ 13). — <sup>4</sup> Taube F. V., *Ibid.*, 169 (§ 30) — <sup>5</sup> Kadić M., *Anketni podaci starih seljaka iz Gradišta, Županje i Babine Grede*. — <sup>6</sup> Tkalac K., *Babogredska kompanija*, vlastito izdanje, Županja, 1970, 60. — <sup>7</sup> Kadić M., *Iz povijesti svinjogojstva Slavonske Posavine*, izdanje Muzeja Županja, 1964, 12. — <sup>8</sup> Kadić M., *Govedarstvo Slavonske Posavine*, izdanje Mat. Hrv., Vinkovci, 1965, 4. — <sup>9</sup> Relković M. A., *Satir*, III izd., Osijek, 1822, 88 i 89.

Marko KADIĆ

## KEEPING AND FEEDING PIGS AND CATTLE AT THE TIME OF THE MILITARY BORDER IN SLAVONIA

Using the data from written documents and oral information from old people author describes first of all the geographical and climatic conditions, the government in the Military Border Region (1700-1881). Namely, the region lying in the southern part of Slavonia and Srijem along the Sava river in the width of 20-30 km, which possessed the complete civil and military power and which was established to protect the border from the Turks.

The author then describes the way of keeping and feeding the pigs and cattle in this region, which was rather easy to do. All the cattle was moving freely through the big forests and meadows as well as over the uncultivated and marshy land looking for food and staying in the open during the summer as well as the winter season. Only if the winter was extremely severe and the snow very deep the cattle stayed in stables.

There were more pigs than cows. They were mostly driven into old oak-woods which used to be very rich on acorns. Besides grazing this was the most important food for the pigs all the year round. Only during very strong winters they were fed with the husks of plums mixed with partly decayed pumpkins and little water with wheat bran or chaff and small particles of hay and vetch. When there was an abundance of acorn they kept gathering that into barrels and moistening it and they fed their pigs with it during the winters. Only the boar used to get maize and barley-corn, while the sows got an ear of corn per each suckling pig.

Cows were grazing not only in old woods, but on all the other open pastures and fields. They were also passing on marsh lands so they moving in search for food all the time. During the winter their food was very poor namely thin straw, scraps of food left by the horses, the straw of wheat and oats, chaff, cornstalks used as fodder. Cows were kept in the open or under the sheds and only during very strong winters in stables.

Calves were not separated from the cows in those days as they were not being milked until much later. As soon as they were a little stronger they joined the cows. In the autumn the male calves were made unable for breeding by twisting, namely by a bloodless but very painful castration to grow oxen of them. Sometimes there were more oxen in some stables than other cattle. Because oxen were the most important working force and ploughing force in the past, they were the best make of tractors of their time, so they were well sold at the cattle market.

Although the keeping of cattle in those days was simple and its feeding poor which resulted in a slow growth, its health condition was rather favorable and it had a firm constitution.

The economic profit coming from cattle lay in its big number, its favorable sale for slaughtering and fattening, but especially for work (oxen).

(Rad je Uredništvo primilo 15. I 1982. god.)

Gojko NIKOLIS

## RATNI SANITET U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I REVOLUCIJI\*

Trijada: Kultura — nauka — rat, ako se pomene čoveku pacifističko-humanističke orijentacije, izazvaće u njemu spontani refleksi čuđenja nad paradoksalnosti, pa čak i nepomirljivosti prvih dveju kategorija sa kategorijom rata kao zbivanjem u kome dolazi do izražaja besmisleno uništavanje kulturnih, naučnih i ljudskih vrednosti.

Pa ipak, dublji i objektivni pogled u celokupnu istoriju ratova razotkrice postojanje trajne sprege između kulture, nauke i oružane sile. Društveni karakter oružane sile, karakter rata, ratni ciljevi, strategija i taktika, bili su, pored ostalih činilaca, uslovljeni i stepenom razvitka nauke, pa, na žalost i kulture, kako u toku rata tako, još i više, u fazi priprema za rat. Ova sprega je najočividnija između rata i nauke. Od pravednih zvezdoznanača, preko Arhimeda, pa do otkrića nuklearne energije nauka je bila tesno udružena sa oružanom silom, bilo kao njen savjetnik, bilo kao izvršilac porudžbina neophodnih za vođenje rata. U današnjem dobu je ovaj fenomen dosegao, čini se, kulminativnu i krajnje opasnu tačku, kada se celokupna nauka, sa svim svojim granama, bez izuzetka, upreže u jaram militarizma, imperijalizma i hegemonizma.

Posle takvih konstatacija umesno je da se postavi pitanje: prvo, da li su nauka i kultura u NOR-u imale bitno drugačiju ulogu, s obzirom na bitno drugačiji karakter samog rata? Drugo, u kojoj meri i na koji način su one ispoljavale svoju ulogu u našem ratu?

No, budući da ovako postavljena pitanja prelaze okvir teme koja je meni zadata, i jer pouzdano računam da će na njih bolje odgovoriti kompetentni učesnici ovog skupa, ja ću pokušati da odmah skrenem pažnju na fenomen naše zdravstvene službe u ratu.

Ipak, neka i meni bude dozvoljeno da iskažem svoje uverenje da su nauka i kultura, a naročito kultura, shvaćene u najširem filozofsko-etičkom smislu, morale biti utemeljene u narodnooslobodilačku borbu kao njoj imanentne kategorije, kao izraz osmišljenosti borbe i revolucije, jer bez kulture ta borba ne bi ni zaslužila atribut „oslobodilačka”, niti bi revolucija imala svoj pravi i krajnji smisao.

Naš ratni sanitet najčešće se posmatra kao stručna aktivnost, kao samarićanstvo u korist partizanskih ranjenika i bolesnika, kao taktička veština radi ublažavanja njihovih patnji i spasavanja života pred nasrtajima neprijatelja, kao doprinos borbenoj sposobnosti i moralnoj čvrstini

\* Rad je saopšten na Međukademijskom skupu, održanom 20. X 1981. god. u Strugi.